

„BATSEBA” – AINO KALLASE TUNDMATU NÄIDEND

SILJA VUORIKURU

Eellugu

Piiblis (2Sm 10–11) kirjutatakse kolmikdraamast, mis toimub Iisraeli kuninga Taaveti, sõjamees Uuri ja tema kauni naise Batseba vahel. Kuningas Taavet armub Batsebasse ja kutsub naise oma lossi sel ajal, kui Uuri on sõjakäigul ammonlaste vastu. Batseba jääb lapseootele ja Taavet otsustab kutsuda Uuri sõjaretkelt tagasi. Aga Uuri ei lähe „oma kotta sööma ja jooma ja magama oma naisega”.¹ Siis annab Taavet talle kaasa kirja väejuht Joabile, kus kästakse Uuri paigutada kõige ägedama tapluse esirinda. Uuri hukubki võitluses ja Taavet võtab Batseba üheks naiseks oma haaremissse. Taaveti tegu ei jäänud märkamata Jumala ees, kes saatis prohvet Naatani kuningat noomima. Prohvet räägib kuningale mõistuloo rikkast mehest, kes oma ahnuses röövib vaeselt mehelt tema ainukese utetalle. Võrdlust kuulnud ja mõistnud Taavet kahetseb, kuid kuriteole järgneb siiski karistus: Taaveti ja Batseba esiklaps sureb nädala vanusena.

Batseba lugu pakkus soome-eesti kirjanikule Aino Kallasele (1878–1956) ilmselgelt suurt huvi. Novellikogus „Mere tagant” II (1905; e.k 1908) avaldas ta dialoognovelli „Batseba Saaremaal”,² kus piibli Batseba-müüdile sarnane tegevus toimub Nikolai I aegses (1825–1855) Eestis. Saaremaa seppa Kuigu Antsu ähvardab 25 aastaks sõjaväkke võtmine. Antsu naine Viu läheb mõisa paluma parunilt oma mehe vabastamist ja on nõus mehe päästmiseks paruniga magama. Koju tulles annab Viu mehele nekrutiks võtjate jaoks kirja, mida see peab vabastuskirjaks. Kui Ants novelli lõpus Viu teost teada saab, vajub ta murtud meelega lavatsile ja soib lõpusõnadena: „Patseba, vaese mehe ainus tall.”

Ligi kolmkümmend aastat hiljem (1932) avaldas Aino Kallas novelli põhjal näidendi, mille pealkiri oli samuti „Batseba Saaremaal”. Kesksete tegelaste nimed on muutunud: novelli Kuigu Antsu ja Viu asemel on näidendis Kuigu Siim ja Riina. Ka sündmuste aeg ja miljö on antud täpsemalt: sündmused toimuvad 1850. aastal Jäma ja kihelkonnas Sõrves. Põhisüžeele on novell ja näidend siiski sarnased: naine pole mehele truu ja põhjustab seetõttu tema sattumise sõjaväeteenistusse. Suur osa dialoogist toimub meest nekrutiks võtmiselt ootava naise ja mehe vahel. Ämm oskab kahelda minia usaldus-

¹ Iisraeli sõdureid sidus tol ajal tsõlibaadivanne: suguline läbikäimine oli sõja ajal keelatud. Uuri keeldumine minna koju naise juurde rõhutab seega tema kuulekust iisraeli sõjamehena.

² Selle loo keskse naistegelase nime on eesti keeles kirjutatud mitmel viisil. Gustav Suits on tõlkinud 1908. aastal „Bathseba Saaremaal”, tekstis kasutab ta ka nimekuju Patseba. Aino Kallase „Kogutud teostes” 1929. aastal juba algusest peale „Patseba Saaremaal”. Samal kujul on kirjutatud ka 1932. aastal ilmunud näidendi pealkiri. Käesolevas tõlkes kasutatakse nimesid piibli viimase väljaande põhjal (vt ka www.piibel.net).

väärsuses ja muretseb poja saatuse pärast, minia tunneb end süüdlasena, kuid püüab oma tegu viimse hetkeni varjata. Näidend lõpeb dramaatilisemalt kui novell: Kuigu Siim kagistab oma truudusetu naise surnuks.

Kahe ühe pealkirjaga – „Batseba Saaremaal” – teose vahele jääb Aino Kallasel veel kolmaski, mis on seotud Batseba-müüdiga. 1909–1910 on ta kirjutanud viievaatuselise värssnäidendi „Batseba”. Erinevalt kahest eespool käsitletud teosest ei toimu selle näidendi tegevus mitte eesti külas, vaid piibli aegadel ja miljöö. Ka tegelased on otse piiblist: Batseba, kuningas Taavet ja sõjamees Uuriya. Värssnäidend „Batseba” on laiendatud ilukirjanduslik versioon piibli napolisõnalisest loost.

Mõlemad „Batsebad Saaremaal”, eriti 1932. aasta näidend, on Aino Kallase loomingus tuntud teosed. Seevastu värssnäidend „Batseba” on praeguse ni tundmatu ja avaldamata. Kirjaniku päevaraamatust loeme, et näidend valmis 1910. aastal, kui Kallas saatis selle teatrikriitik Jalmari Hahlile hinnangu saamiseks.³ Hahl pidas näidendit ebaõnnestunuks ja autor ei üritanudki enam seda teksti avaldada. Vanaduses on Aino Kallas ühes kirjas (20. III 1953) Kai Laitisele väitnud, et ta hävitas värssnäidendi „Batseba” aastakümneid pärast kirjutamist (Laitinen 1973: 163, 267; 1995: 341).

Aastatel 2007–2008 viibisin teadlaste vahetusprogrammi raames pool aastat Eestis, Tartu Ülikoolis. Uurides Eesti Kirjandusmuuseumis Aino Kallase arhiivi, tegin üllatava leiu: käsikirjade seas oli ka kadunuks kuulutatud teos, senitundmatu näidend „Batseba”. Käsikiri on 94 lk pikk, kirjutamisaastaks on märgitud 1909, kirjutamiskohtadeks Tartu ja Elva.

Ootamatu leid äratas rohkesti küsimusi. Miks oli näidendit peetud kadunuks, miks seda ei ole käsikirjade hulgas märgatud juba varem? Millest näidend räägib ja kuidas sobitub Kallase loomingusse? Kui palju meenutab „Batseba” autori tuntud teoseid ja mida uut lisab selle leidmine Kallase kirjanikukuvandisse? Kuidas suhestub näidend oma aja kirjandusega? Ja kuidas hindab tänapäeva lugeja ning uurija Jalmari Hahl purustavat kriitikat? Kas „Batseba” on ikka ebaõnnestunud teos, nagu väitis Hahl?

Nende probleemidega tegelen selles artiklis.

Plaanid ja loomisvaevad

Aino Kallase päevaraamat kõneleb „Batseba” idee sünni ja kirjutamise eri ajajärkudest. Eriti rohkesti „Batsebat” puudutavaid ülestähendusi on päevaraamatu käsikirjaversioonis. 1952–1956 (e.k 1954–1960; Helmi Elleri tõlge) trükkis avaldatud päevaraamatutes pole Kallas kõiki neid märkusi avaldanud. Mahatõmbamise põhjusi võib vaid oletada: üldiselt on vahed päevaraamatute käsikirjalise ja trükitud versiooni vahel väikesed.

Päevaraamatust ilmneb, et „Batseba” kirjutamine ei sujunud probleemideta. Kirjanik kõhkles algusest peale luule- ja proosavormi vahel; vaatuste arv on plaanides olnud kolm, neli ja lõpuks viis. Ka tegelasi tuli töö käigus juurde: kõige varasemas, 1. V 1909 kirja pandud sisukavandis on viis tegelast, 16. VI 1909 kirja pandud kavas on tegelaste arv kasvanud juba kuueni.

³ Õige nimega Filip Hjalmar Hahl (1869–1929) oli Helsingi Ülikooli kirjandusajaloo ja esteetika dotsent ning kirjanik; lisaks veel tõlkija. Tänapäevaks on Hahl üsna unustatud persoon.

Päevaraamatu ülestähendused kõnelevad ka sellest, et „Batseba” kirjutamine oli kirjanikule isiklikult oluline ja nauditav töö. Mõte kirjutada näidend sündis Itaalia-reisil 1909. aasta kevadel. Päevaraamatu üksikasjalikku reisi-kirjeldust katkestavad tihti mõtted „Batsebast”.

Rändasin mägedes, mõtlesin Batsebale. Kas see on see tee, kuhu mu loomisjõud lõpuks suubub? (Päevaraamat 1. V 1909)

Mõtlen vahetpidamata Batsebale. (Päevaraamat 11. V 1909)

„Batseba” on veel nagu tühi karikas. Aga siiski arvan sellesse mahutavat kogu oma sisu. (Päevaraamat 17. V 1909)

Pärast Itaalia-reisi jätkus töö Kallase toonases kodulinnas Tartus ja Elva hotellitoas, mida kirjanik kasutas tööruumina. Kirjutamiskirg vaheldus tihti ebaõnnestumise hirmuga. 12. XI 1909 kirjutas Aino Kallas päevaraamatus: „Veel paar päeva ja „Batseba” on valmis – muidugi ainult kavandina, kuid täieliku kavandina. Usun ja kahtlen vaheldumisi – „Batsebas” nimelt.” Kahtlused jätkusid 4. XII 1909: „Kes on kirjutanud „Batseba” – kas mina või keegi teine? Ja mida on „Batseba” väärt?”

Lisaks päevaraamatule kirjutas Aino Kallas „Batseba” loomisvaevadest oma sõbrale Ilona Jalavale juba üsna varakult, näidendi idee sünni ajal. Jalava oli ka see usaldusisik, kes viis valmis käsikirja 21. IX 1910 Tartust Helsingisse, kus muuseumijuht Julius Ailio⁴ toimetas selle Jalmari Hahli kätte hinnangu saamiseks.

Jalmari Hahli arvamus saabus paari kuu pärast – 19. XI 1910 – ja ei meelitanud autorit: Hahl pidas näidendi tegelasi ebausutavateks, luulevormi jäigaks ja piibliaine kasutamist vanaaegseks. „Batseba” oli Hahli arvates eadramaatiline, liiga novellilik.⁵ Päevaraamatu ja Ilona Jalavale saadetud kirjade põhjal kaalus Aino Kallas pärast Hahli kriitikat ka näidendi ümberkirjutamist, kuid ühel või teisel põhjusel jäi see tegemata. „Batseba”-teemalisi päevaraamatumärkeid jääb vähemaks ja need lõpevad peatselt täiesti. Järgmine Aino Kallase ilukirjanduslik teos oli novellikogu „Lahkuvate laevade linn” (sm.k ja e.k 1913).

Idee sünnist draama kirjanekuni

1. V 1909 on Aino Kallase päevaraamatus kirja pandud esimene kavand, mille põhjal on kolmikdraama algpõhjus Uuri ja Batseba erinevus ja kuningas Taaveti äkiline armumine Batsebase. Armunud ja armukade kuningas annab hoolimata prohvet Naatani hoiatustest Batsebale edasitoimetamiseks kirja, milles Uuri kutsutakse sõtta. Batseba aimab kirja sisu, kuid vaikib. Batsebat süüdistavad nii Uuri ema Ketura kui ka prohvet Naatan, kes nõuab, et Batseba ohverdaks end kuningas Taaveti hinge päästmiseks. Näidendi lõpus saabub teade Uuri surmast, mille peale Batseba tapab end, viskudes kaevu.

⁴ Julius Ailio (1872–1933) oli Rahvusmuuseumi (Kansallismuseo) esiajaloolise osakonna juhataja ja Helsingi Ülikooli arheoloogia dotsent.

⁵ Hahli kiri „Batseba” kohta on tervikuna avaldatud Kallase päevaraamatus 24. XI 1910.

„Batseba” esimeses kavandis on neli, teises (16. V 1909) kolm vaatus.⁶ Teise kavandi esimene vaatus toimub Uuri ja õues: Ketura laidab miniat laisklemise pärast, Taavet tuleb Batsebat vaatama ja tunnistab talle oma armastust, Uuri ja käib kodus ja kõneleb oma tõusust sõjaväes. Teine vaatus on paigutatud kuninga aeda: Batseba põeb koduigatsust, Naatan ärgitab teda lahkuma ja jutustab Taavetile mõistujutu. Uuri ja kohtub kuningaga, kes annab talle kaasa kirja. Vaatuse lõpus kõneldakse Taavetile Batseba põgene misest. Kolmandas vaatuses naastakse Uuri ja maja juurde, kus Ketura ootab Iisraeli võiduka sõjaväe tagasitulekut. Batseba tuleb koju tagasi, kuid sõjakaaslane toob teate Uuri ja surmast. Batseba viskub kaevu. Näidendi lõpus saabuvad kohale kahetsev kuningas Taavet ja prohvet Naatan.

Kirjandusmuuseumi arhiivist leitud käsikirjal on ühiseid motiive ja epi soode päevaraamatus kirjeldatud kavanditega. Loomulikult erineb lõplik käsikiri siiski esialgsetest kavanditest.

Näidendi tegevus toimub Jeruusalemmas; vanatestamentlikku ajapilti aitavad luua ka jutud uneseletajatest, orjataridest, kaamelitest, istandustest. Näidendis viidatakse paljudele Saamueli raamatutes varem toimunud sünd mustele: räägitakse Taaveti ja Joonatani sõprusest, Sauli kadedusest Taave ti vastu, Taaveti ja Koljati võitlusest. Näidendi tegelased elavad kuningas Taa veti valitsemisajal, pärast Sauli kukutamist, algamas on Iisraeli sõjaretked Ammoni vastu.

„Batsebas” on üheksa nimepidi mainitud tegelast, lisaks neile kuulub tegelaskonda „rahvast, sõdureid, orje, tantsijatare, unenägude seletajaid”, nagu on kirjas näidendi tegelasloendis. Osa tegelasi on pärit piiblist. Lisaks kolmikdraama osalistele (Batseba, Taavet, Uuri ja) on nendeks prohvet Naatan, Taaveti naine Miikal ja Joonatani jalust vigane poeg Mefiboset, Taaveti kaitsealune. Osa tegelasi on aga Kallase looming: Uuri ja ema ja Batseba ämm Ketura, kaupmees Jesbek ja Taaveti ori Beor.

Viievaatuselise näidendi sisu on kokkuvõtlikult järgmine:

- I. Mefiboset ja Miikal, seejärel Mefiboset ja Taavet vestlevad kuningalossi katusel. Ilmsiks tuleb Taaveti armastus esialgu veel tundmatu Batseba vastu. Kuningas on saatnud asja uurima saadiku, kes naastes teatab, et Batseba on sõjamees Uuri ja naine. Mefiboset keelitab Taavetit saatma Uuri ja sõjaretkele ja sel ajal ahvatlema Batseba enda juurde.
- II. Uuri ja ema Ketura noomib miniat tema saamatuse pärast kodutöodes ja kombe pärast kümmelda maja katusel. Kaupmees Jesbek vestleb kuninga saadikuga ja Batseba aimab halba. – Kuningas Taavet saabub ränduriks maskeerituna õuele, kus Batseba on üksinda. Pestes külalise jalgu, tunneb Batseba ära kuninga. Taavet tunnistab oma armastust ja kutsub Batseba salakohtumisele lossiaeda. – Pärast Taaveti lahkumist saabub Uuri ja üllatava teatega, et kuningas on määranud ta teenistusse. Uuri ja peab seda soosinguavaldu seks, kuid Ketura seevastu kardab poja pärast. Batseba heitleb Taaveti vastu targanud huvi ja kohusetunde vahel oma mehe vastu ja palub meest jääda veel üheks ööks koju. Kuid Uuri ja ei anna palvetele järele ja suundub teenistusse.

⁶ Näidendi teine kavand oli olemas veel päevaraamatu korrektuurpoognatel, kuid puudub avaldatud versioonis (vt Laitinen 1973: 348).

- III. Batseba on pärast Uuri ja lahkumist läinud kuningalossi, kuid talle ei meeldi seal. Taavet küsib nõu Mefibosetilt, kes soovib Batseba ära saata. Taavet ei ole nõuandega rahul, vaid läheb Batsebaga kohtuma, et teada saada, kas naine armastab veel Uuriat. Batseba ei oska vastata. – Hiljem kohtub Batseba Mefibosetiga, kes hoiatab, et Uuri ja elu võib olla ohus. Batseba kohtub ka kaupmees Jesbekiga, kes räägib, et Ketura on hakanud miniat vihkama. Vaatuse lõpus võtab Batseba enda ümbert kuninglikud ehted ja põgeneb.
- IV. Kuningas Taavet ei tea veel, et Batseba on põgenenud. Ta kohtub lossis prohvet Naataniga, kes räägib mõistuloo rikkast mehest ja vaese mehe ainsast utetallast. Prohvet nõuab, et Taavet saadaks Batseba kohe koju, millest kuningas keeldub. – Teenija Beor teatab Taavetile, et sõjamees Uuri ja soovib tema jutule. Uuri ja toob teate sõjaväljalt: Rabba kaitsjad on murdumas, vaja on kuninga nõu. Taavet tahab Uuri jalt teada, kas ta ikka tunneb oma naist, kas võib loota tema truudusele pikkade sõjakäikude ajal. Uuri ja kinnitab, et tema naine on täiesti usaldusväärne. – Taavet saadab Uuri ja välja ootama seniks, kui ta kirjutab kirja väepealikele. Kuninga juurde saabub Mefiboset, kes teatab Batseba põgenemisest. Raevunud kuningas kirjutab kirja, kus kästakse asuda rünnakule ja määratakse rünnaku juhiks Uuri ja.
- V. Ketura ja Iisraeli neiud valmistuvad tähistama Iisraeli võitu. Saabub noor sõjamees, kes teatab Uuri ja langemisest lahingus. Kui Ketura uurib üksikasju, paljastab sõdur: räägitakse, et Uuri ja sattus rünnaku etteotsa ja suri kuninga käsul. – Üllatuslikult saabub koju Batseba pärast ekslemist kõrbes ja Uuri ja otsinguid. Ta tunnistab kaupmees Jesbekile, et kahetseb kuningalossi minekut. Ketura solvab Batsebat ja ajab teda ära. Batseba saab lõpuks teada, et Uuri ja on surnud. Ketura nimetab miniat mehe mõrvariks. – Saabub kuningas Taavet. Batseba ütleb talle, et on süüdi Uuri ja surmas, mispeale Taavet tunnistab üles oma osa. Taavet palub Batsebat jääda kõigest hoolimata temaga, kuid Batseba viskub kaevu.

Päevaraamatus kirjeldatud kavandite ja Kirjandusmuuseumis leiduva käsikirja vahel on ühiseid motiive ja episooide, kuid on ka vaieldamatuid erinevusi. Näidendi plaanid muutusid korduvalt ja Kallas kirjutas ka mitu teravikkavandit. Kuidas me siiski saame kindlad olla, et Kirjandusmuuseumi käsikiri on tõepoolest näidendi viimane, Jalmari Hahli kommenteeritud versioon?

Päevaraamatümärkmete ja leitud käsikirja võrdlus tõestab eelkõige seda, et käsikiri on vähemalt „Batseba” kolmas täisversioon. Päevaraamatu põhjal oli „Batseba” esimene variant kolmevaatuseline. 27. XI 1909 kirja pandud päevaraamatusõnumis (mis puudub trükiversioonis) teatab Kallas, et on hävitanud selle variandi ja kirjutanud uue. Uus versioon oli juba viievaatuseline, kuid kirjutatud proosas, mitte luulevormis nagu Kirjandusmuuseumis leiduv käsikiri.

Päevaraamat aitab minu leitud „Batsebat” ka täpsemalt dateerida. 28. I 1910 teatab Kallas (märkus puudub trükitud päevaraamatus), et on lisanud näidendisse uue tegelase, Mefiboseti, kes esineb ka kõnealuses käsikirjas. Samuti avaldamata päevaraamatusõnumis teatab Kallas alles 1. II 1910, et on kirjutanud Batseba laulu „Ah, kui võiksin unustada”, mis leidub käsikirja II vaatuses. Päevaraamat tõestab seega, et Kirjandusmuuseumis leiduv käsikiri on „Batseba” üsna hiline versioon.

Siiski ei ole Kirjandusmuuseumi „Batseba” näidendi suvaline hilisversioon, vaid just nimelt see valmis käsikiri, mille autor saatis Jalmari Hahlile. Seda tõestab Hahli arvamuse ja käsikirja võrdlus. Oma arvamuses kirjutab Hahl (Päevaraamat 24. XI 1910)⁷ muuhulgas: „Mõnikord vilksatab teie näidendis moodsus – „purskkaevud”, „söögisedelid” jm ei tundu eriti muinasheebrealikena.”⁸

Kirjandusmuuseumi käsikiri on dateeritud 1909. aastaga, J. Hahlile saatis autor käsikirja alles 1910. aasta septembris. Aino Kallasele on olnud iseloomulik, et ta oma teoseid lõpetamis- või ilmumisaasta asemel dateeris alustamisaastaga. Näiteks novelli „Üks kõikide eest” on Kallas päevaraamatus 8. IV 1913 paigutanud 1912. aastal kirjutatud teoste hulka, kuid 25. I 1913 teatab ta: „Nüüd on siis „Lasnamäe valge laev” ja „Üks kõikide eest” valmis ja mina tean, et olen luuletaja” (vt ka Laitinen 1973: 260).

Üleminekuperiood ja piibliaine

„Batseba” sündis ajal, mida on peetud murranguliseks Aino Kallase kui kirjaniku arengus. Kõigepealt sai temast 1904. aastal novellikoguga „Mere tagant” (e. k 1905) peamiselt eesti ainete kujutaja. Teiselt poolt tähistab näidendi kirjutamisaeg vaiksamat ajajärku Kallase loomingus: 1907–1913 ei ilmunud tema sulest ainsatki ilukirjanduslikku teost.⁹ Neid aastaid on hiljem iseloomustatud ka murranguajana, mil Kallas siirdus ühiskonnakriitilisest realismist sümbolismi- ja impressionismimõjulise väljenduslaadi poole (Laitinen 1973: 161–168, 180–242). Murranguaeg kajastub ka kirjaniku päevaraamatus, kus ta räägib neist aastatest „kirjandusliku kriisi” ajana ja „pikkade vaiksede aastatena” (nt Päevaraamat 19. XII 1908 ja 11. IV 1913).

Murranguaja ühe tulemusena on nähtud ka piibliaine ilmumist Kallase loomingusse. „Batsebat” kirjutades süvenes ta põhjalikult piiblisse ja seda on peetud kirjaniku hilisemat loomingut silmas pidades tähendusrikkaks: piiblikeel mõjutas tema uue stililaadi sündi (Laitinen 1973: 267; Melkas 2006: 40). Jutustades „Batseba” kirjutamisajajärkudest päevaraamatus ja mälestusraamatus „Kolmas saatjaskond kaasarändajaid ja möödakõndijaid” („Kolmas saattue kanssavaeltajia ja ohikulkijoida”, 1947), kirjeldab Kallas piibli osatähtsust oma kirjanduslikus arengus järgmiselt:

Hakkasin lugema Vana Testamenti, on nagu oleksin praotanud uue ilutempli ukse (Päevaraamat 5. V 1909).

Olen meelega teinud palju laene piiblist – eriti keelelisi –, et saavutada kohalikku värvingut. Ja kas mul ei ole õigust kasutada piibli kõnekäände samuti kui näiteks soome kõnekäände? (Päevaraamat 26. XI 1909).

⁷ Hahli 19. XI 1910 kirjutatud kirja on tsiteeritud Kallase päevaraamatu 24. XI 1910 tehtud sissekande põhjal, kus see kiri on tervikuna avaldatud.

⁸ Kirjandusmuuseumi käsikirjas on kommenteeritud sõnu „purskkaev” (sm *suihkukai-vo*) ja „söögisedel, menüü” (sm *ruokalista*). Esimese kõrvale on kirjutatud „modernia” (moodne), teise sõna kõrvale „tuntuu hieman modernilta – ’ruokalista’” (’tundub pisut moodsana – söögisedel’). Need kommentaarid ei ole kirjutatud Aino Kallase käega.

⁹ 1910. aastal ilmusid Aino Kallase soomendused „Virolaisia kansansatuja” („Eesti muinasjutte”) ja „Merentakaisia lauluja” („Meretaguseid laule”), aastail 1909–1912 avaldas ta oma loomingut Noor-Eesti albumites ja ajakirjas. Kallas oli aktiivselt tegev ka kirjanduselus (vt Rojola 1995b: VII).

Piibel, raamatute raamat. Lugesin selle esimest korda kaanest kaaneni läbi oma suurel pöördeajal, kolmekümne aasta vanusena [1908 – S. V.]. Sellest ajast alates on piibel olnud mu lahutamatu kaasärändaja. [...] Loodan, et mind ei ole peetud pühaduseteotajaks, kuna olen uurinud neid pühi lehekülgi nii-võrd maise asja pärast, nagu seda on stiili täiuslik ilu. On paar-kolm piibli, õigemini Vana Testamendi raamatut, mille kättesaamatu ilu vaid suurendab janu, seda kustutamata. Psalmid, Iiobi raamat, Koguja ja Ülemlaul. [...] Armastan neid kõigi vigadega, valimatult, armastan nende kummalisi argikeelest häälvaid sõnu, nende harrast, vanamoodi ütlemist ja palvetavat rütmi, nende idamaist meelelist lõõma. Proosaballaade ja kroonikalugusid kirjutades oli mul kombeks iga päev esimese tööna lugeda mõni lehekülg Vanast Testamendist, et jõuda hõlpsamini õige rütmini, enne kui ise haarasin sule (Kallas 1947: 192–193).

„Batsebat” ei ole siiski tingimata vaja näha üleminekuperioodi vahetöona, mille põhiväärtus on vaid näidendi kirjutamisprotsessi mõjus Kallase hilisemale loomingule. Näidendi tundmine laiendab ka Aino Kallase loomingu ja kirjanikuksolemise mõistmist. „Batseba” on ainuke Kallase teos, mis ulatub piibliaega ja -miljõesse. Kuigi alates „Batsebast” saab piiblist Kallase loomingu peamine alustekst, ei käsitle ükski teine tema teostest piiblitegelasi, -miljööd ega -aega, vaid suhe piibliga on kaudne, piltlik. Lisaks on „Batseba” huvipakkuv kõrvalekalte Kallase suures osas eestiainelisest loomingust.¹⁰

Ka vormilt on värssnäidend „Batseba” kirjaniku loomingus erandlik. Tõsi küll, Aino Kallas debüteeris lüürikuna („Lauluja ja ballaadeja”, 1897), kuid tema ligi kolmekümne hilisema teose hulgas on vaid neli luuleraamatut.¹¹

Kallase kõige tüüpilisem žanr on novell, draama jääb tema loomingus kõrvalossa. Tema viiest avaldatud näidendist¹² on neli kirjutatud varasemate proosateoste põhjal. Arvustajad ja uurijad ei ole Kallase lüürikat ja draamat hinnanud proosaga samakaalulisteks. Teatavaks erandiks võib pidada näidendeid „Batseba Saaremaal” (sm.k ja e.k 1932) ja „Mare ja ta poeg” (sm.k ja e.k 1935), mis on nii omaaegses kriitikas kui ka hilisemates uurimustes äratanud suuremat tähelepanu kui novellid, mille põhjal nad olid kirjutatud.¹³

¹⁰ Kai Laitinen nimetab pärast „Kirstit” vaid kaht Eestiga mitteseotud teost: „Seitse” ja „Katinka Rabe” (Laitinen 1973: 49, 316). Märkamata on jäänud Kallase luulekogud. Eriti 1940. aastate luuletrilogia („Kuoleman joutsen”, 1942; „Kuun silta”, 1943; „Polttoroviolla”, 1945) keskseks miljööks on nimetu, pigem siiski mitte Eesti, vaid Soome või Rootsi Lapi-maa kõnnumaastik.

¹¹ Need on „Suletud aed” („Suljettu puutarha”, 1915), „Surmaluik” („Kuoleman joutsen”, 1942), „Kuusild” („Kuun silta”, 1943) ja „Tuleriidal” („Polttoroviolla”, 1945). Lüürika valdkonda kuulub ka Aino Kallase tõlgitud eesti luule antoloogia „Merentakaisia lauluja” (1911). Eesti keeles on ilmunud valik Aino Kallase luuleloomingut pealkirjaga „Igaviku väraval” (1979, tõlkija Minni Nurme).

¹² „Batseba Saaremaal”, „Mare ja ta poeg”, „Talupoja au” (sm.k 1936, e.k „Bernhard Riives”, 1936), „Hundimõrsja” („Sudenmorsian”, sm.k 1937, e.k 1938), „Malle tunnistused” („Mallen tunnustukset”, 1945).

¹³ „Mare ja ta poja” lavastus tekitas Eestis skandaali, mida on hiljem nimetud koguni teatrisõjaks. Soomlanna Aino Kallast peeti sobimatuks isikuks kujutama Eesti ajalugu ja teda süüdistati koguni Eesti vanema kangelasmüüdi määrimises. Näidendi vastuvõtt Soomes (esietendus 2. X 1935) oli rahulikum ja mh kriitik Anna-Maria Tallgren kirjutas näidendi kohta kiitva arvustuse. „Batseba Saaremaal” lavastust (esietendus Soomes 1932, Eestis 1932) kiideti seevastu mõlemas riigis. Kumbagi teost on lavastatud veel tänapäevalgi. Helilooja Tauno Pytkänen (1918–1980) on mõlema põhjal loonud lühiooperid.

„Batsebas” võib leida jooni, mis ilmnevad Kallase trükis avaldatud loomingu aastate, koguni aastakümnete pärast. Üks neist on näidendi luulekeel, mida saab võrrelda alles kirjaniku 1940. aastate luulega.

„Batseba” esimeses vaatuses on kaks „Taaveti laulu tundmatule armsamale”. Taavet laulab oma laule kuningalossi katusel psaltrit sõrmitsedes, tollal talle veel tundmatut Batsebat vaid hetkeks näinuna. Kuningas Taavetit kujutatakse piibli ja kristliku traditsiooni vaimus unistava pillimängijana ja psalmide sepitsejana. Ka laulude stiil ja keel on piiblivaimulised: rütm ja sõnavalik on pärit psalmide lüürikast kuni iga salmi lõpetava korduva sõnani „Sela”.

DAAVIDIN ENSIMMÄINEN LAULU TUNTEMATTOMALLE RAKKAALLEEN

Minun armaani on lukinnut ihanuu-
tensa lukkojen taakse
Ja peittänyt sulonsa seitsenkertaisella
hunnulla
että minun ikäväni ylenpalttiseksi
paisuisi
Ja minun rakkauteni rajuksi kuin
tulva.

Sela!¹⁴

(Kallas 1909: 14)

DAAVIDIN TOINEN LAULU TUNTEMATTOMALLE RAKKAALLEEN

Katso, seitsenkertainen huntu haihtuu
kuin huomensumu
Ja pakenee kuin seitsemän pilveä,
Silmäni ovat sokaistut ylen suuresta
valkeudesta,
Taitaako pyhä lähde niitten pimeyttä
parantaa?

Sela!¹⁵

(Kallas 1909: 15)

Vana Testamendi lüürika jäljendamine on korduvamaid ja omapärasemaid stiilijooni Kallase 1940. aastate luuletriloogias, mille ühendavateks teemadeks on sõda ja pagulus. Paljud triloogia luuletused on omamoodi pastišid piibli psalmidele ja kaebelauludele, nt luulekogu „Polttoroviolla” luuletus „Viimne koraal” („Viimeinen virsi”):

¹⁴ Taaveti esimene laul tundmatule armsamale. / Minu armsam on sulgenud oma kauduse lukkude taha / ja varjanud oma võlud seitsmekordse looriga, / et minu igatsus paisuks lõputuks / ja minu armastus tulvana meeletuks. / Sela! (Luuletuste värssideks murdmisel on järgitud käsikirja pruuki.)

¹⁵ Taaveti teine laul tundmatule armsamale. / Vaata, seitsmekordne loor haihtub nagu hommikuudu / Ja põgeneb nagu seitse pilve. / Mu silmad on pimestatud liiga suurest valgusest, / Kas suudab püha allikas nende pimedust parandada? / Sela!

Helise, harppu, sillä koska huomen koittaa, pitää
 Sinun vaikeneman,
 sinun hopeakielesi katkeavat syvästi huokaisten,
 ja sinun kultakielesi itkee säryissänsä,
 kohta olet sinä mykkä ja kieleton, niinkuin multa ja
 maa,
 mutta Herra, ihanaakin ihanampaa oli helistä ja soida
 ja laulaa julki Rakkauden ja Kuoleman ihanuus,
 Sela!¹⁶

(Kallas 1945: 134)

Kai Laitineni hinnangul on ainsad „Batsebast” jäänud jäljed kaks luuletust, mis Kallas hiljem on avaldanud luulekogus „Surmaluik”: „Unustus” ja „Seitsme loori tants”¹⁷ (Laitinen 1973: 1963). Neist esimene – „Unustus” – on ilmselgelt pärit „Batsebast”: näidendi kolmandas vaatuses on väga sarnane „Batseba laul”. „Unustus” on küll kahe rea võrra lühem, kuid sisult on luuletused suures osas sarnased. Neid ühendab ka teema ennasthävitatavast igatsusest kaduda, haihtuda olematusse.

BATHSEBAN LAULU

Ah, jos unohtaa voisin
 Että ennen elin,
 Ah, jos syntyä saisin
 Helmasta hetken tämän!
 Ah, jos unohtaisivat silmät,
 Minkä he nähneet ovat,
 Ja unohtaisivat korvat,
 Minkä he kuulleet ovat!
 Ah, jos hukkuisin häneen
 Niinkuin tulvaan äyräs,
 Ah, jos unohtaa voisin,
 Että ennen elin...¹⁸

(Kallas 1909: 44)

UNHOITUS

Ah, jos unhoittaa voisivat silmät,
 minkä he nähneet ovat!
 Ja unhoittaisivat korvat,
 minkä he kuulleet ovat!
 Ah, jos hukkuu saisin,
 niinkuin tulvaan äyräs!
 Ah, jos vaipua voisin
 niinkuin aaltoon taivas!
 Ah, jos unhoittaa voisin
 että ammoin elin!¹⁹

(Kallas 1942: 136)

„Seitsme loori tants” jääb „Batseba” tekstist kaugemale, seda ei saa otse-selt pidada mõne sealse luuletuse hilisemaks versiooniks. „Taaveti laule tundmatule armsamale” ühendab hilisema luuletusega küll seitsme loori motiiv. „Seitsme loori tantsu” (mees)kõneleja kõnetab – nagu „Batsebaski” – mõista-

¹⁶ Helise, harf, sest kui hommik koidab, pead sa vaikima, / sinu hõbekeeled katkevad sügava ohkega / ja sinu kuldkeeled itkevad purunedes, / kohe oled tumm ja keeletu nagu muld ja maa, / aga Issand, vaimustavast vaimustavam oli heliseda ja mängida / ja laulda Armastuse ja Surma hurmast, / Sela!

¹⁷ Soome keeles „Unhoitus” ja „Seitsemän hunnun tanssi”.

¹⁸ Ah, kui võiksin unustada, / Et elasin kunagi, / Ah, kui saaksin sündida / Praeguse hetke rüpest! / Ah, kui silmad unustaksid, / Mis nad on näinud, / Ja kõrvad unustaksid, / Mis nad on kuulnud! / Ah, kui ma upuksin temasse / Nagu kallas tulvavette, / Ah, kui ma saaksin unustada, / Et ma kunagi elasin.

¹⁹ Ah, kui silmad võiksid unustada, / mis nad on näinud! / Ja kõrvad unustaksid, / mida nad on kuulnud! / Ah, kui ma saaksin uppuda, / nagu kallas tulvavette! / Ah, kui ma saaksin vajuda / nagu lainetesse taevas! / Ah, kui ma võiksin unustada, / et kunagi elasin!

tuslikku ja ohtlikku naist, kes paiskab mehe rööpaist välja: „Batsebas” pimestab ja muudab mõrvariks, „Seitsme loori tantsus” teeb hulluks ja viib lõpuks hinge. „Seitsme loori tantsu” ohtlik naine ei ole siiski süütu Batseba, pigem tantsiv Salome, kelle ilu külvab enda ümber surma.

SEITSEMÄN HUNNUN TANSSI

Seitsemän huntua haihtuvi kuin seitsemän hattaraa,
ihana olet sinä impien seassa!

Kun sa hunnun heität, niin värjyy vanha maa,
tanssi, tanssi, kierrä, kierrä!

Autuuden, ah, autuuden suo purppurainen suu,
menee miehen mieli, ja vaiva vaimentuu,
tanssi, tanssi, kierrä, kierrä!

Kuoleman, ah, kuoleman suo myrkkyhuuli suu.

Ihana olet sinä impien seassa!²⁰

(Kallas 1942: 55–56)

Kallase lüürikat ei ole kuigi palju uuritud, kuigi luuletuste intertekstuaalsus, pastišid ja arhaismid täiendaksid mitmeti arusaamist tema arhaiseerivast stiilist, selle sünnist ja arengust. „Batseba” tõendab: psalmipastišid ja piibliku jälgendamine ei ilmunud tema loomingusse ootamatult alles 1940. aastatel, vaid on seal olnud algusest peale.

Miks just Batseba müüt erutas Aino Kallast sedavõrd, et ta tuli sama aine juurde tagasi tervelt kolmel korral? Ühe seletuse võime leida, heites pilgu kirjaniku loomingule tervikuna. Batseba müüdi põhiteemad – keelatud armastus, kolme tegelase armudraama, armastuse ja surma põimumine – korduvad Kallase hilisemates töödes ja nende teemade põhjal tunneme teda kui kirjanikku kõige paremini. Mõne varem tuntud loo laiendamine ilukirjanduslikuks teoseks on Kallase poeetika põhijooni, olgu aluslooks siis ajalooline kroonika, folkloristlik pärimus või – nagu „Batseba” puhul – piiblist pärinev armastuslugu. Lisaks tuleb tõdeda, et ka Batseba-müüdil endal on pikk mõjuajalugu; seda on kasutatud ja varieeritud korduvalt nii ilukirjanduses kui ka kujutavas kunstis.

Batseba ja teised Aino Kallase naistegelased

Kallase loomingu iseloomulikuks ja korduvaks teemaks on peetud lõhestunud naistegelase kujutamist, kes heitleb ühelt poolt ümbritseva ühiskonna reeglite ja teisalt oma tunnete, soovide, sisemise sunni vahel. Esimeseks ambivalentsete naistegelaste reas on „Lasnamäe valge laeva” naisprohvet Maie Merits, kes jätab oma lapse ja koduaskeldused valge laeva lummuse pärast. Tema veelgi tuntumad järeltulijad on „Surmava Erosee”²¹ triloogia kangelannad: Barbara, Catharina Wycken ja Aalo. Neid on peetud ka Maiest trotslikumateks ja järeleandmatumateks: kui Maie pärast valge laeva silmapiirilt

²⁰ Seitse loori hajumas nagu seitse pilvesagarat, / veetlev oled sina neidiste seas! / Kui heidad loori, vabiseb vana maa, / tantsi, tantsi, keerle, keerle! / Öndsust, ah öndsust lubab purpurne suu, / läheb mehelt meel ja vaev sumbub, / tantsi, tantsi, keerle, keerle! / Surma, ah surma lubab mürgihuulne suu. / Veetlev oled sina neidiste seas!

²¹ „Barbara von Tisenhusen” (sm.k 1923, e.k 1924), „Reigi õpetaja” (sm.k 1926, e.k 1928), „Hundimõrsja” (sm.k 1928, e.k 1929).

kadumist läheb koju tagasi, siis „Surmava Erose” mässulised kangelannad järgivad kõhklusteta võrast kutset, kuigi selle tulemuseks ja naiste ühiseks saatuseks on vägivaldne surm. Seega on Maie tegelaskuju ja tema lugu nähtud ennustavat ette Kallase kolme tuntumat kangelannat ja nende saatusi (Laitinen 1973: 270–273; Rojola 1995a: 74–75, 83; 1995b: XIII; vt ka Melkas 2006: 232).²²

„Batseba” muudab neid käsitlusi selles osas, et esimeseks ambivalentsete kangelannade reas saab Batseba, kes armastab ühtaegu kaht meest: tunneb ühelt poolt kohuse- ja süütunnet oma truu naiivse abikaasa Uurija suhtes ja teiselt poolt äkki tärpanud vastupandamatut armastust kuningas Taaveti vastu. Heitlevate tunnete vastuolu kasvab elu kaheks jagunemise kogemuseks. Valides ühe kahest, mõjub teine unenäolise ebatõelisusena. Elu kaheks jagunemise motiiv ühendab Batseba loo, „Lasnamäe valge laeva” Maie loo ja „Hundimõrsja” Aalo loo. Maie unustab pärast nähtamatu kõneleja jutu kuulmist kogu oma senise elu tavalise perenaaisena ja temast saab lahkusulisi juhtiv prohvet, Aalo unustab huntide kutset kuuldes kodu, mehe ja lapse. Batseba omakorda heitleb kahe elu vahel, suutmata otsustada, kas tegelikkus on argipäev sõjamees Uurija noore naisena või särav kuningannaelu kuningas Taaveti õukonnas. Kirkalt ilmneb Batseba ambivalentsus monoloogis, millega ta vastab näidendi kolmandas vaatuses kuningas Taaveti küsimusele oma tunnetest Uurija vastu (vt Kallas 1909: 45).

Maiet on peetud vähem trotslikuks kui „Surmava Erose” kangelannasid, kes on kõik valinud oma tee, kuigi selle lõpus ootab kindel surm. Selle iseloomustuse taga on mõte Kallase kindlasuunalisest kirjanikuarengust: Maie lugu ennustab Kallase „Surmava Erose” sarja kuuluvate meistriteoste nais-tegelaste dramaatilisemaid elulugusid²³ (Laitinen 1973: 273; Rojola 1995a: 74). „Batseba” viitab siiski asjaolule, et kirjaniku tegelaste areng ei ole olnud nii ühene, vaid juba Batseba tegutseb nagu „Surmava Erose” kangelannad: ka tema lahendab lepitamatu vastuolu oma surma, koguni enesetapu kaudu. Neid naisi ühendav joon on nimelt tegelaste endi aktiivsus: Barbara, Catharina ja Aalo kordavad oma tegusid ka surma ähvardusel, Batseba viskub surma, hoolimata kuningas Taaveti palvetest. Võibki tõdeda, et selles mõttes on Batseba – rohkem kui Maie – „Surmava Erose” kangelannade sugulashing, keda ei hirmuta isegi ähvardav hukkimine.

Batsebat ühendab Kallase tuntumate naistegelastega ka põgenemismotiiv. Maie ja „Surmava Erose” tegelased põgenevad kõik salaja kodunt, pöörates selja oma ühiskonna nõudmistele, normidele ja väärtustele. Nende paopaigad

²² Kallase ambivalentseid naistegelasi on tõlgendatud ka biograafiliselt: kangelannade lõhestunud elu on nähtud naiskunstniku, eriti Aino Kallase enda elu metafoorina; võitlusena pereema ja kunstniku vastandlike ja omal ajal raskesti sobitunud rollide vahel (vt Rojola 1995a: 75–76). Sellele tõlgendusele on andnud ainet Aino Kallase päevaraamatud, milles käsitletakse korduvalt naiselikkuse, emaduse ja kunstnik-olemise problemaatikat.

²³ Selline arengujoon kuulub üldisemaltki Kallase kirjanikukuvandisse: „Surmava Erose” avaldamisaastaid, samuti „Püha jõe kättemaksu” kirjutamise aega peetakse Kallase tippajaks, mille peeglis nähakse nii tema varasemat kui ka hilisemat loomingut. Kui 1930.–1950. aastate teostes on nähtud tippaja hääbumismärke, siis triloogiaeelses loomingu aga peatsete meistriteoste aimumist. Analooiliselt on hinnatud ka kirjaniku stiili: alles alates „Surmava Erose” arhaiseerivast stiilist on nähtud viiteid piiblile (Laitinen 1973: 278; 1995: 11, 73–74, 310, 330; Rojola 1995b: VIII–IX). See omakorda võib jätta tähelepanuta piibli kui Kallase loomingut allteksti. Lisaks määratleb lihtsakoeline „areng – tipp-periood – hääbumine” liiga kitsalt ja koguni valesti Kallase loomingut kõige huvipakkuvamaid, uurimisväärsimaid teoseid.

on sümboolselt tähenduslikud – kõnnumaa, põlislaas. Põgenemismotiiv rõhutab siirdumist turvalisest ja kontrollitud maailmast metsikusse, looduslikku, tundmatusse. Nimetatud kangelannade kõrvale võime paigutada ka samanimelise novelli (1921) peategelase Gerdruta Carponai, kes põgeneb katku laastatud kodukohast metsadesse, kus ei ole kunagi varem viibinud.

Batseba põgeneb vähemalt kaks korda. Või koguni kolm korda, kui tema enesetappu näidendi lõpus tõlgendada kolmanda põgenemise ja vabanemiskatsena. Esimene põgenemine viib ta abielumehe ja ämma käsu alt, perenaise argielust ja koduspüsimise nõudest. Tema põgenemissiht on aed, mis sümboolse kohana tähistab naiselikkust, seksuaalsust ja viljakust. Teisel põgenemisel hülgab Batseba kuningalossi ja kuninga armastuse, mis on osutunud silmapetteks. Ülepea armunud kuningas Taavet ei kohtle Batsebat teistmoodi kui naiivne abielumees Uuriya, kes toob argielust pääsu otsivale naisele külakostiks väikesi kingitusi, mida see peab lapse kombel otsima. Taavet omalt poolt külvab Batseba üle riiete, ehete ja looridega, ta ei soovi midagi teada hingelisest vastuolust, mis naist lõhestab. Põgenedes teist korda, siirdub Batseba kõrbesse, kust naaseb kahetsedes, kuid on leidnud oma tee: ta ei jää ei Taaveti juurde ega lase end Uuriya saatusest raevunud rahvahulgal kividega surnuks pilduda. Vabatahtlik surm muudab Batseba Kallase teistest naistegelastest iseseisvamaks, sest ta ei jäta oma saatuse üle otsustamist teistele, vaid langetab ise otsuse. Batseba kõrval on ka näidendi teistel naistegelastel ühisjooni Kallase hilisemate naistega. Kõige olulisem ühisnimetaja on siin emaduse motiiv ja ema kujutamine.

„Batsebas” tõusevad esile minia Batseba ja ämm Ketura halvad suhted. Ketura noomib miniat laiskuse ja kohmakuse pärast ning kahtleb ka tema truuduses. Pärast Batseba põgenemist hakkab Ketura miniat vihkama, pärast Uuriya hukkamist nõudma tema surma.

Teravkeelne ja õel ämm Ketura on siiski ühtaegu oma last üle kõige armastav ema. Uuriya on Ketura ainus laps, Ketura ise on lesk. Ta hoolitseb Uurija eest tema siirdudes sõjaretkele ja näeb poja saatust ette juba enne surmateate saabumist. Poja surmast teada saanud, aimab ta, et Uurija on satunud intriigi ohvriks.

Üsna samasugune emakuju esineb ka Kallase kahes teises Batseba-aine-lises teoses, novellis ja näidendis „Batseba Saaremaal”. Vana-Kai on ühelt poolt oma ainsat poega kogu hingest armastav ja tema eest hoolt kandev ema ja teiselt poolt miniat kahtlustav, tema vastu pahatahtlik ämm. Pühendunud ja kadedat emaarmastust põhjendatakse samuti kui piibliainelises „Batsebas”: Vana-Kai on jäänud leseks ja kaotanud oma teised lapsed, poeg on ainus, kes järel on. Aino Kallas ise nägi „Batseba Saaremaal” novelli ja näidendi erinevust just emamotiivis ja emakujus. Pärast näidendi valmimist 1932. aastal kirjutas ta oma sõbrale, kirjanduskriitik Anna-Maria Tallgrenile (1886–1949) järgmist:

Olen õnnelik, et „Batseba”²⁴ Sulle meeldib. Ei ole ise nüüd võrrelnud seda „dialogiga”²⁵ – *tean vaid, et Vana-Kai oli seal kuri tige eit, proovisin teda teha inimlikumaks*. Rahvapäraste kõnekäändude kasutamine on uus, samuti mõrv draama lõpus ja paar muudki stseeni; muidu olen intriigi pisut silunud ja süvendanud. Tegelasi samuti.

[---]

²⁴ Selles kirjakatkes kõneleb Aino Kallas näidendist „Batseba Saaremaal” – S. V.

²⁵ Esimene „Batseba Saaremaal” oli dialooginovell. – *Tõlkija*.

„Batsebat” üksinda on vist võimatu panna kokku mõne lavastusega, lisaks ei ole meeldiv jagada õhtut teise etendusega. Olen kord mõelnud seda, et võiksin dramatiseerida „Imanti ja tema ema”, kui see õnnestuks ja *kui ma samal ajal veel pisut süvendaksin Vana-Kai traagikat, siis saaksin kaks ematragöödiat* (Kallas 25. VIII 1932, kursiiv artikli autorilt – S. V.; vt ka Vuorikuru 2008: 163).

Vana-Kai ja Ketura on Kallase jõulised naise- ja emakujud, kelle kõrvale tõuseb veel kolmas: novelli „Imant ja tema ema” ning näidendi „Mare ja tema poeg” kangelanna Mare. Ka Mare on oma teised lapsed kaotanud lesknaine, kes kirgliku emaarmastusega hoiab kinni viimasest elusolevast pojast. Ühine on ka kannatava ja ennastohverdava emaarmastuse teema. Mare puhul viib see poja eluülesande reetmisele, tulemused on traagilised.

Ühine „Batsebadest” on ka lastetuse motiiv. Noomides miniat tema saamatuse pärast, tuletab Ketura meelde, et Batseba-vanusena oli ta juba mitme lapse ema. Mõlemas „Batsebas Saaremaal” süüdistab Vana-Kai miniat lastetuse pärast – kui abielupaaril oleksid lapsed, ei kutsutaks meest tõenäoliselt sõjaväeteenistusse: „Oleks Sul ka laps olemas, siis oleks sellega tegemist. Ehk ei oleks siis Siimu kroonuteenistusse tahetudki, ega keiser perekonnaga mehi võta. Aga võta näpust! Teist aastat juba mehel, aga sale kui tapuroigas” (Kallas 1932a: 19; 1932b: 16).

Piibli Batseba-loos on dramaatilisteks motiivideks just raskejalgsus ja lapse saamine: Taavet üritab varjata oma osa Batseba raseduses. Samale motiivile viidatakse ka novellis ja näidendis „Batseba Saaremaal”: ämma jutuvadast tüdinenud Viuu / Riina vihjab lõpuks, et ta võibki oodata last. Kuid hiljem ta ei kinnita seda, hoolimata ämma uudishimutsemisest. Lugeja jaoks jääb lahtiseks nii see, kas ta üldse ootab last, kui ka see, kas tegu on tema mehe või paruni lapsega.

Raseduse, emaduse ja lastetuse motiivid kuuluvad Aino Kallase kolme „Batseba” naiskujutuse juurde. „Kuhu lapseta naine kõlbab, on nagu kesapõld,” ütleb Vana-Kai näidendis (Kallas 1932a: 20; 1932b: 16–17). Naise rolli nii iseenda elus kui ka ühiskonnas määrab nende teoste maailmas võime saada lapsi.

„Batsebas” on lastetuse motiiv seotud ka ühe näidendi kõrvaltegelasega, Taaveti naise Miikaliga. Tema lastetust seletatakse jumala karistusega vale käitumise pärast: Miikalile ei meeldinud Taaveti rõõmustamine seaduselaeka saabumisel Jeruusalemma (2Sm 6: 16–23). Piiblis ei kujutata Miikali käitumise motiive või ka tema hilisemaid mõtteid ja tundeid, naise pahameelt ja selle tagajärgi vaid nimetatakse.²⁶ Aino Kallase näidendis seevastu kõnel-

²⁶ Oma klassikalises teoses „Mimesis” väidab Erich Auerbach, et tegelikkuse kujutamise lääne kirjanduses põhineb ühelt poolt homeroslikul jutustusel (Homeroose „Odysseia”) ja teiselt poolt piiblit. Auerbach näeb neid mitmes mõttes vastandlikena: homeroslik looklev paljusõnaline jutustus erineb järsult piiblistiilist, mida iseloomustab lakoonilisus ja tegevuse kujutamine tunnete ja mõtete kujutamise asemel. Lisaks eristab homeroslikku ja piiblistiili teineteisest Auerbachi arvates „tõenäoue”: jutustusi Odüsseusest ei peeta tõeks, kuid piibel eeldab, et lugeja tema müüte ja lugusid usub (Auerbach 1992: 20–42). Piibli napisõnalisust on peetud nii esteetiliseks eeliseks kui ka puuduseks: näiteks Johann Wolfgang von Goethe pidas piiblistiili lakoonilisust ilukirjanduslikule väljendusele võõraks. Seevastu Lev Tolstoi hindas just napisõnalisust piibli rikkuseks (Riikonen 2003: 92–93).

dakse üksikasjalikumalt kannatustest, mida lasteta jäämine Miikalile põhjustas (Kallas 1909: 7).²⁷

„Batseba” käsikiri tõestab, et Kallas kujutas juba üsna varases loomingus teatud kindlat tüüpi naise (ambivalentseid naistegelasi ja oma poegi armastavaid emasid), keda on seni seotud alles tema 1920. ja 1930. aastate proosaballaadidega.²⁸ „Batseba” suhet piibli alustekstiga võib pidada mitte ainult piiblijutustuse ilukirjanduslikuks laienduseks, vaid teatud määral ka selle poleemiliseks vastukirjutuseks. Piibli Batseba on vaikiv kuju, keda antakse mehelt mehele edasi nagu kaup. Kallase Batseba on vaieldamatult näidendi aktiivne peategelane, kes ütleb lahti nii Urija ja Taaveti kingitustest kui ka talle näidendi lõpus määratud karistusest. Piibli Batseba ei kõnele ega tegutse iseseisvalt, Kallase Batseba on seevastu isiksus, tal on hää, millega näidendi teised tegelased peavad arvestama.

Sümbolism ja „Batseba”

Aino Kallas kirjutas „Batseba” ajal, mil soome kirjanduses ilmus rohkesti piibliainelisi, piibli aja ja miljöoga seotud teoseid. Eriti palju sündis seesuguseid teoseid just draama ja lüürika valdkonnas. Nende hulka mahtus ka võrdlemisi auahneid katsetusi, näiteks soome keelele kohmakalt sobituvatele värsimõõtudele kirjutatud tekste. Paljude selliste teoste saatuseks on olnud vähem või rohkem unustusse vaibumine (Riikonen 2003: 107). Selles mõttes oli J. Hahni karmil kriitikal alust: et piibliainelisi teoseid oli rohkesti avaldatud juba XIX sajandi lõpust alates, võis 1910. aastate lugejaskond olla neist tõepoolest tüdinenud.

Nii teemalt kui ka ilmumisajalt on Kallase „Batseba” kõige lähem Volter Kilpi esikteos, monoloogromaan „Batseba. Taaveti kõnelusi iseendaga” („Bathseba. Daavidin puheluja itsensa kanssa”, 1900), millele ilmumisel sai osaks suur, nii positiivne kui ka negatiivne tähelepanu. Oma arvamusel viitab Hahl just Kilpi „Batseba”, mis tema meelest teeb talle hindamiseks saadetud käsikirja positsiooni kitsikuks. „See Teie aine on seda nõudlikum, et enne Teid ja mitte nii väga kaua tagasi, soome kirjanik seda on käsitlenud, nimelt Volter Kilpi, tõsi küll, romaanivormis, aga üsna suurt tähelepanu äratades” (Päevaraamat 24. XI 1910). Kallas ise arutleb päevaraamatus „Batseba” kirjutamise ajal, kas ta tohiks samal ajal tutvuda Kilpi „Batsebaga”:

²⁷ Aino Kallase näidendis põhjendatakse ka seda, miks Miikal põlastas Taaveti rõõmu. Talle tundus, et tantsides ja rõõmustades kaob kuninga väarikus, kuningas teeb end narriks (Kallas 1909: 8).

²⁸ „Batseba” kirjutamisaastal 1909 ilmus Noor-Eesti III albumis J. Randvere „Ruth”, lugu tuleviku- või ideaal naisest. „Ruth” on üks osa üleeuroopalisest diskussioonist moderniseerimisest, emantsipatsioonist ja „uue naise” üle. Selle teose dialoogi tolle aja problemaatikaga on käsitletud alles päris viimaseaegsetes uurimustes (Hinrikus 2006). Teos äratas kohe pärast ilmumist suurt tähelepanu. „Ruthi” kritiseeriti palju, kuid tal oli ka mõistjaid ja üks neist oli Aino Kallas. Suhtumine „Ruthi” naiseideaali oli Kallase jaoks ühelt poolt problemaatiline, kuid samal ajal ka oluline (Kurvet-Käosaar 2006: 99). Päevaraamatus kirjutab Kallas mh järgmist: „Lugesin täna Randvere „Ruthi” (Noor-Eesti III). [...] Ruthis tunnen kahtlematut hingesugulust. [...] Aga Ruthi hädaoht on tema viljatuses. Ruthil ei ole emalikke vaiste” (Päevaraamat 3. XII 1909). Kallase käsitluses on arutelu uuest naisest seotud ka emaduse probleemiga, millest Kallas oma päevaraamatutes palju kirjutab. Soomes on Kallast ennast, eriti tema 1920. aastate loomingu kaudu, nähtud kui üht soome kirjanduse kesksemat „uue naise” kujutajat.

„Tahaksin lugeda Volter Kilpi „Batsebat”. Olen sellest omal ajal lugenud ainult alguse. Kas see hakkab segama mu tööd – ma ei tea” (Päevaraamat 27. XI 1909). Päevaraamatust ei selgu siiski, kui hästi Kallas Kilpi „Batsebat” oma teose kirjutamise ajal tundis.

Kilpi „Batsebat” peetakse tänapäeval üheks soome sajandivahetuse sümbolismi tunnusteostest, mis on võrdlemisi vabalt seotud piibli Batseba looga. Sümbolismi raamides võiks vaadelda ka Kallase „Batsebat”. Juba piiblimüüdile tuginemine on sümbolismile iseloomulik, sümbolistlik kirjandus viitab ju korduvalt just tuntud suurtele müütidele. Piibli ja antiikaja müütide kõrval on soome sajandivahetuse sümbolistliku kirjanduse üks lemmikteemasid ka Kalevala müüdid. Aja ja stiili konventsioonid seletavad osaliselt sedagi, miks Kallase näidend põhineb piiblimüüdil ja miks ta ei kasutanud sama laadi enam oma hilisemas loomingus.

„Batsebas” on teatud teemasid ja sümboleid, mis on seotud sajandivahe- tuse Euroopa ja Soome kultuurikeskustelu ja sümbolistliku poetikaga. Vaat- len neid järgnevas lühidalt.

„Batseba” kirjutamisaja meelisteemasid oli mõte inimese teadvuse jagu- nemisest teadvustatuks ja teadvustamatuks ning arutlused nende kahe kihis- tuse vahelistest suhetest. „Batsebas” seondub selline ambivalentsus kuningas Taaveti kujuga. Taaveti kirk Batseba vastu ärkab äkitselt ja vältimatult, kuid sama vältimatult tekib soov kõrvaldada teelt võistleja, Batseba mees Urija. Taavet ise ei tunnista algul koos armastusega sündinud mõrvasoovi, kuid sel- le paljastab talle juba näidendi esimeses vaatuses vigane Mefiboset (vt Kal- las 1909: 18).

Piiblis on Sauli pojapoega ja Taaveti poega Mefiboseti kujutatud alandli- ku kaitsealusena, kes on kuningale tänulik talle osutatud poolehoiu eest. Kal- lase Mefiboseti kuju on teistsugune: ta on tige oma vigasuse pärast, vihkab kuningas Taavetit ja paistab silma inimloomuse hea tundjana, eriti teadvus- tamata, varjatud tunnete ja mõtete nägijana.

Kuningas Taaveti dualismi rõhutatakse veel tugevamini „Batseba” neljan- das vaatuses, kui ta on Urijale üle andnud saatusliku kirja. Üksijäänud kuningas peab taltsutamatu monoloogi, mis meenutab pigem tema eelkäija, kuningas Sauli hullusehooge, kui piiblis pillimängija ja lembe lambakarjuse- na tuntud kuningas Taavetit (vt Kallas 1909: 71).

Taaveti salajast tegu, Urija surmaotsust, võrreldakse kuninga monoloo- gis varjatud, kuid ootamatult purskama hakanud veesoonega. Ka see kujund on seotud sajandivahetuse sümbolismi motiivistiku ja märksõnadega, kus inimmeelt iseloomustati sageli veesümbolika kaudu. Vee – olgu jõe, mere või allika – rahulik, lainetav või tormine pind tõi meelde teadvuse välise pinna, pinnaalused sügavused aga kujutasid teadvustamatu vältimatut juuresolu teadvuse pinna all (Lyytikäinen 1997: 67).

Vee, inimmeele ja -saatuse omavahel seotud sümbolika kordub ka „Bat- seba” kaevusümbolikas. Kaev on kõige enam korduv sümbol selles näidendis, mis ennustab ja peegeldab tulevase traagilisi sündmusi juba alates teisest vaa- tusest: Ketura on vett ammutades kaevu kukkumas, purunenud veekruus kuu- lutab tema arvates õnnetust. Kolmandas vaatuses seisab Batseba kuninga- lossi purskkaevu juures, mängib veega ja kahetseb oma põgenemist; tema loo- tus kaduda ja jäljetult haihtuda vihjab ka tulevasele enesetapule. Viiendas vaatuses kõneleb koju naasnud Batseba oma ekslemistest kõrbes, kus ta otsis

sügavat kaevu, kuid tulemusteta – mitte ühegi kaevu vesi polnud küllalt sügav, et teda puhastada. Näidend lõpeb sama kaevu juures, kus Ketura vett ammutades aimas tulevast õnnetust; Batseba lootusetud puhastumiskatsed lõpevad kaevu viskumisega.²⁹

Sajandivahetuse sümbolismi teemade hulka kuulub ka „Batseba” lille-sümboolika. Lill on eriti nimitegelase, Batseba sümbol. Kui kuningas Taavet tahab teada, miks Uuriya oma naist siiski nii väga usaldab, vastab mees, et oskab küll teha vahet õie ja vilja vahel. „Batseba, mu sinine õis!” nii kõlab Uuriya jumaldav hüüatus abikaasale. See repliik on näidendi sümbolismi-viidetest kõige otsesõnalisem: Novalise sinine lill on ju sümbolismi klassikaline tunnusmärk. Sinine lill sümboliseerib igatsust saavutamatu järele, mis ei kustu kunagi. Uuriya hüüatus viitab ka sellele, et tema jumaldatud Batseba – või see ideaal, kellena ta näeb oma armsamat – on saavutamatu ja püsib sellisena lõpuni. Kuningas Taaveti repliikides on lillesümboolikal seevastu teistsugune tähendus: ta räägib „mürgisest lillest”, millest kujuneb tema meelepimeduse ja sellest võrsuvate keelatud tunnete metafoor.

Kallase lillesümboolika on huvipakkuv, seda saab võrrelda juba eelnimetatud Volter Kilpi „Batsebaga”. Kilpi kasutab lillesümboolikat inimelu peegeldajana: sinine lill, sümbolismi tunnus, on konventsionaalselt seotud unistusega, punane lill armastusega, kollane täidaminekuga ja must surmaga.

Kas „Batseba” oli ebaõnnestumine?

Jalmari Hahl andis „Batseba” purustava hinnangu. Ka hilisemad uurijad on – näidendit tundmata – kirjutanud selle ebaõnnestumisest (nt Laitinen 1973: 267). Aga kas „Batseba” ikka oli ebaõnnestunud? Kas tänapäeva uurija peab Hahli hinnangut kõiges põhjendatuks?

Piiblitugude ilukirjanduslikke tõlgendusi oli „Batseba” valmimise ajaks avaldatud palju ja juba pikka aega, nagu eespool tõdetud. Kuigi Hahli arvamus aine vanaaegsusest ja koos sellega ebahuvitavusest on ehk mingis mõttes isegi põhjendatud, võime tänapäeva perspektiivist siiski tõdeda, et ka pärast „Batsebat” jätkus soome kirjanduses piibliaineliste raamatute kirjutamine ja avaldamine. Näiteks Johannes Linnankoski vanatestamentlikud draamad „Jefta tütar” ning „Simson ja Deliila”³⁰ ilmusid Hahli hinnangule järgnenud 1911. aastal. Tänapäeva lugeja võib põhjendatult küsida, kas need kaks omal ajal avaldamiskünnise ületanud, kuid tänapäeval kõrvaliseks jäänud näidendit on tõesti „Batsebast” paremini ajaproovile vastu pidanud.

²⁹ „Batseba” kaevusümboolikal on ka seksuaalseid tähendusi. Taaveti ja Batseba esimene kohtumine toimub sama kaevu juures kus viimanegi. Ka Batseba soov ennast puhastada viitab keelatud seksuaalsuhtele ja selle kahetsemisele. Taaveti ja Uuriya dialoogis näidendi neljandas vaatuses proovib Taavet kõigutada Uuriya usaldust oma naise vastu, mainides, et teised mehed käivad jootmas oma kaameleid Batseba kaevust. Lisaks on kaev piiblis korduv sümbol, millisena seda on käsitletud ka ilukirjanduses. Näiteks on Thomas Mann juhtinud tähelepanu sellele, et mõned Moosese eluloo kesksed sündmused toimuvad kaevu ääres (1Ms 26: 15–21; 29: 2–10; 37: 24–29). Manni piibliainelise „Joosepi”-sarja (1933–1943) esimese osa pealkiri ongi „Kaevul”; kaev on teoses mineviku sümboliks (Riikonen: 2003: 94–95).

³⁰ Ka Aino Kallas kavandas „Batseba” valmimise ajal Simsoni ja Delila teemalist näidendit, mis jäi siiski kirjutamata (Päevaraamat 5. IV 1910). Plaanist loobumise põhjus võis väga hästi olla Hahli kriitikas.

„Batseba” maastikku kuuluvad muistsed istandused, rändurid sõidavad kaamelitel mööda teed, lillevanikutega Iisraeli neiud laulavad võidulaule sõduritele. Miljöö- ja inimesekujutus loovad ajapildi. Siiski laitis J. Hahl „Batsebat” just anakronistlikkuse pärast, mis kajastus tema arvates eriti sõnavalikus. Kas kriitika oli selles osas põhjendatud? Liigmoodsate sõnadena nimetab Hahl oma arvamuses – nagu ka eespool nimetatud – sõnu „purskkaev” ja „toidusedel”. Purskkaev seondub näidendi kaevumotiiviga, mis aina kordudes kasvab üheks teose juhtmotiiviks. Sõna „toidusedel” (sm *ruokalis-ta*) omalt poolt kasutatakse näidendis metafoorina: enesega rahulolev inimene koostab loendi, „toidusedeli” oma rikkustest.

Kirjandusmuuseumi käsikirjas on retsensendi küsimärgiga märgitud ka sõna „latatara” (sm *lipilaari*), mida näidendis on kasutatud sõimusõnana. Seda sõna laidab Hahl küll ilmaasjata, sest see on pärit just nimelt vanast piiblikeelest: *lipilaari* esineb juba soome nn vanas kirikuraamatus, mis oli ametliku piiblitõlke positsioonis aastatel 1776–1938. Vanamoodsa sõna *lipilaari* kasutamine on üheks varaseks viiteks piibliarhaismide kasutamise kohta Aino Kallase loomingus. Näidendis on selle kohta veel teisigi näiteid.

„Batsebas” viljeldakse piibliallusioone laiemaltki kui ainult Taaveti, Batseba ja Urija looga ühenduses. Näiteks kaev, üks näidendi juhtmotiive, kõrvutub Uue Testamendi Betsata tiigiga Jeruusalemmas, mis puhastab ja teeb terveks. Kruusikillud esinevad õnnetuse endena ka Iiobi raamatus. „Batsebast” ilmneb Kallase piiblistiili ja -teemade hea tundmine, samuti kasutab ta rohkesti piibliallusioone, mis on tema hilisema loomingu üks keskseid jooni.

Hahl pidas „Batseba” tegelasi ebausutavateks. Kõige rohkem kritiseerib ta nime tegelast Batsebat: „B-st või ta hingeelust, ta iseloomust me ei saa õigu-poollest mingit erilist käsitust. Miks ta oma meest nii väga armastas?” (Päevaraamat 24. XI 1910). Taaveti vigase kaitsealuse Mefiboseti tegelaskuju kiidab Hahl seevastu ettevaatlikult, pidades teda näidendi kõige huvitavamaks tegelaseks.

Hahl jätab tähelepanuta Batseba ambivalentsuse ja omavahel heitlevate tunnete vastuolu, mida tänapäeva lugeja peab selle tegelase juures huvipakkuvaks. Teised naistegelased, kellest olen siinses analüüsis kirjutanud, on jäänud kriitiku tähelepanust hoopis ilma. Aino Kallas ise kavatses Hahli hinnangut osaliselt arvestada: draama veelkordset ümberkirjutamist kavandades plaanis ta Batseba asemel teha peategelaseks Mefiboseti (Päevaraamat 24. XI 1910). Siis ei oleks näidend olnud enam Batseba lugu, piibli marginaalsele naistegelasele hääle andnud teos, vaid teos, kus – nagu piiblis tavaliselt – peaosas on meestegelased.

Jalmari Hahl teatavasti ei teadnud, kelle näidendit ta kommenteeris. Aino Kallas saatis talle näidendi märksõna „Laboremus” all. Võime muidugi arutleda, kas kirjutaja anonüümsus säilis või oli kitsas kirjanduslikus ringis võimalik teada saada, kes on autor. Oli nii või teisiti, on siiski selge, et Hahli hinnang põhineb oma aja kirjanduslikel väärtustel ja konventsioonidel. Tänapäeva lugeja perspektiiv on teine. „Batsebat” saab vaadelda Kallase kogu loomingu kontekstis ja leida kirjaniku eri ajajärgudel kirjutatud teoste vahel huvitavaid kokkupuutepunkte. Lisaks võib näidendit käsitleda teatud perioodile iseloomuliku teosena, kus korduvad ka teatud žanrikonventsioonid.

„Batseba” ei ole täiuslik teos. Tänapäeva lugejana ja Aino Kallase uurijana ei paigutaks ma seda tema loomingu paremiku hulka. Tegelastes ja lahen-

dustes on vaieldamatult ebausutavaid jooni: miks Mefiboset ühelt poolt õhutab Uurijat tapma ja teiselt poolt asub teda kaitsma? Ka Hahli arvamusega värsi kohatisest paindumatusest võib nõustuda. Sellegipoolest on „Batseba” huvitav draama, mis kõneleb sellest, et Kallas on kasutanud juba oma varases loomingus teemasid ja tekstuaalseid jooni, mis ilmnevad tema trükis avaldatud teostes alles hulk aastaid hiljem. Lisaks näitab „Batseba”, et Kallas oli seotud oma aja kirjandusliku konventsiooniga rohkem, kui varem arvatud: soome kirjanduse ajalugu tunneb Kallast vähem või rohkem „võõrana”, eesti ainete kujutajana ja oma keele, arhaiseeriva stiili loojana. „Batseba” paneb „võõra” kontseptsiooni küsimärgi alla: Kallase teos sobib suurepäraselt just soome kirjanduse konteksti, käsitledes soome kirjanduse XX sajandi alguse moeteemat.

Miks „Batseba” kadus ja kuidas ta leiti?

Professor Kai Laitinen kuulutas „Batseba” kadunuks, usaldades kirjaniku enda sõnu, mille kohaselt ta oli hävitanud käsikirja aastakümneid pärast selle kirjutamist. Teadmata jääb, miks Kallas nii väitis: kas ta mäletas asju vanas eas valesti või ei soovinud ebaõnnestunud teost enam avalikkuse ette tuua.

Ka hiljem ei leidnud uurijad hulk aega „Batsebat”, kuigi see oli kogu aeg olemas Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolises arhiivis. Siinkohal tuleb meelde tuletada, et töö arhiivis oli Nõukogude Eestis komplitseeritud, arhiivi kasutamine oli seotud lubade ja keeldudega. Välismaalasi ei lubatud pika aega üleüldse Tartusse, arhiivis töötamisest rääkimata.

„Batseba” leidmise Aino Kallase käsikirjade hulgast muutis keerulisemaks nähtavasti ka see, et tema loomingus on mitu teost, mille pealkirjas esineb nimi Batseba. Pole imestada, et üks „Batseba” paljude „Batseba Saaremaal” käsikirja originaalivariantide ja ka tõlgete vahel jäi märkamata. Võib-olla on „Batsebat” peetud üheks näidendi „Batseba Saaremaal” esialgseks variandiks, nagu teeb teksti tundmata ka Aino Kallase kirjavahetust toimetanud Riitta Kallas (Aino Kallase poja Hillari endine abikaasa; Kallas 1988: 402).

„Batseba” ei olnud arhiivisügavustesse kadunud mitte ainult Eestis, vaid ka Soomes. Naastes Eestist 2008. aasta kevadel, vaatasin üle mikrofilmid, mis olid kopeeritud Eesti Kirjandusmuuseumi Kallaste arhiivist. Koopiate hulgas oli ka tundmatu „Batseba”! Kui ma selle koopiat endale tellisin, selgus, et olin selle esimene vaataja. Kuigi mikrofilm oli saabunud Soome Kirjanduse Seltsi kirjandusarhiivi juba 19. VI 1984, oli mikrofilmirull 2008. aasta kevadel veel avamata.

„Batseba” käsikirja saabumise kohta Eesti Kultuuriloolisesse Arhiivi ei leidnud ma täpset teavet. Oskar Kallas on toonud oma perekonna käsikirjalisi materjale arhiivi juba 1934. aastal. Suur osa Kallaste Tallinna kodus leiduvatest arhiivimaterjalidest jõudis Kirjandusmuuseumi aastatel 1946–1949 pärast seda, kui Kallased Eestist lahkusid. Võimalik, et ka „Batseba” käsikiri jõudis muuseumi just sel ajal.³¹

„Batseba” koopiat saabumise kohta Soome on seevastu täpsemat teavet. Koopia toimetas Soome tollane Tuglase Seltsi sekretär Hannu-Pekka Lappa-

³¹ Oskar Kallas suri 1946. aastal Stockholmis, tema urn on maetud Helsingi vanale kalmistule Krohnide matmispaika.

lainen. Aga Lappalainen ei valinud ise kopeeritavaid materjale ega tundnud neid üldse, vaid valijad olid Kirjandusmuuseumi teadlased ja muidugi toimus kõik tsensuuri valvsa pilgu all.

„Batseba” kadumine arhiivide peidikuisse nii Eestis kui ka Soomes kõneleb ehk midagi ka kirjanduse uurimise rõhuasetustest eri aegadel. Teksti- ja retseptisiooniuurimise ajal ei pakkunud arhiiviuurimused ehk sedavõrd huvi, erinevalt praegusest ajast, mil huvi arhiivide ja käsikirjade vastu on humanitaarteadustes palju elavamaks muutunud. Ka Aino Kallase uurijatel tööd jätkub: Tartu ja Helsingi materjalikogud ei ole kõigis osades ühesugused ega ka korrastatud. Kallase käsikirjade hulgas võib olla teisigi peaaegu tundmatuid tekste, mis kirjaniku eluajal on avaldatud vaid ajakirjanduses. Nende senitundmatute tekstide – ennekõike muidugi täiesti tundmatu „Batseba” – avaldamine muudaks ehk mõnevõrra Kallase kirjanikukuvandit ja aitaks luua uut ettekujutust tema kui kirjaniku arengust.

Kirjandus ja arhiivimaterjalid

- Auerbach, Erich 1992. Mimesis. Todellisuudenkuvaus länsimaaisessa kirjallisuudessa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hinrikus, Mirjam (koost) 2006. J. Randvere „Ruth” 19.–20. sajandi vahetuse kultuuris. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Kallas, Aino 1905. Bathseba Saarenmaalla. – Meren takaa. 2. sarja. Helsinki: Otava.
- Kallas, Aino 1908. Bathseba Saaremaal. – Mere tagant. Eesti jutustused II. Soome keelest G. Suits. Tartu: Postimehe kirjastus.
- Kallas, Aino 1909. Bathseba. Runonäytelmä 5: ssä näytöksessä. Tartto–Elva. KM EKLA, f 186, m 20: 3.
- Kallas, Aino 1913a. Lähtevien laivojen kaupunki. Helsinki: Otava.
- Kallas, Aino 1913b. Lahkuvate laevade linn. Tõlkinud F. Tuglas. Tartu: Noor-Eesti.
- Kallas, Aino 1932a. Bathseba Saarenmaalla. Yksinäytöksinen näytelmä. Helsinki: Otava.
- Kallas, Aino 1932b. Patseba Saaremaal. Draama ühes vaatuses. Tartu: Noor-Eesti.
- Kallas, Aino 1935a. Mare ja hänen poikansa. Kolminäytöksinen näytelmä. Helsinki: Otava.
- Kallas, Aino 1935b. Mare ja ta poeg. 3-vaatuseline näidend. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Kallas, Aino 1942. Kuoleman joutsen. Runoja. Helsinki: Otava.
- Kallas, Aino 1945. Polttoroviolla. Helsinki: Otava.
- Kallas, Aino 1947. Kolmas saattue kanssavaeltajia ja ohikulkijoita. Muistoja ja muotokuvia. Helsinki: Otava.
- Kallas, Riitta 1988. Kolme naista, kolme kohtaloa. Aino Kallaksen kirjeenvaihtoa Ilona Jalavan ja Helmi Krohnin kanssa vuosina 1884–1913. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kilpi, Volter 1900. Bathseba. Davidin puheluja itsensä kanssa. Helsinki: Otava.
- Kurvet-Käosaar, Leena 2006. Aino Kallase haakumisi J. Randvere „Ruthiga” moodsa naise kuju pinnalt. – J. Randvere „Ruth” 19.–20. sajandi vahetuse

- kulttuuris. Koost R. Hinrikus. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 99–124.
- Laitinen, Kai 1973. Aino Kallas 1897–1921. Tutkimus hänen tuotantonsa päälinjoista ja taustasta. Helsinki: Otava.
- Laitinen, Kai 1995. Aino Kallaksen mestarivuodet. Tutkimus hänen tuotantonsa päälinjoista ja taustasta. Helsinki: Otava.
- Lyytikäinen, Pirjo 1997. Narkissos ja sfinksi. Minä ja Toinen vuosisadanvaihteen kirjallisuudessa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Melkas, Kukka 2006. Historia, halu ja tiedon käärme Aino Kallaksen tuotannossa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nuorteva, Jussi (toim) 1992. Biblia 350. Suomalainen Raamattu ja Suomen kulttuuri. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Päevaraamat = A. Kallas, Päevaraamat aastaist 1907–1915. Soome keelest tõlkinud H. Einer. Toronto: Orto, 1955; A. Kallas, Päiväkirja vuosilta 1907–1915. Helsinki: Otava, 1954; A. Kallas, Päiväkirjojen käsikirjoitukset. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, kirjallisuusarkisto.
- Riikonen, Hannu K. 2003. Raamattu ja kirjallisuus: lähtökohtia ja esimerkkejä. – Raamattu ja länsimainen kulttuuri. STKS:n symposiumissa marraskuussa 2002 pidetyt esitelmät. Helsinki: Suomen Teologinen Kirjallisuusseura, lk 92–119.
- Rojola, Lea 1995a. Naisen kieli ja hysteria. Maie Meritsin henkilökuva Aino Kallaksen novellissa *Lasnamäen valkea laiva*. – Ajan arvot & sankarit. Toim J. Blomstedt, M. Löhmus, E. Tarasti. Helsinki–Tartto: Kullervo–Synteesi, lk 73–87.
- Rojola, Lea 1995b. Oma ääntä etsimässä. – A. Kallas, Lähtevien laivojen kaupunki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk VII–XVI.
- Vuorikuru, Silja (toim) 2008. Elämisen taiteesta. Aino Kallaksen ja Anna-Maria Tallgrenin kirjeenvaihtoa kolmelta vuosikymmeneltä. Helsinki: Otava.

Tölkkinud MALL JÕGI

Aino Kallas' Unknown Manuscript „Bathseba” (1909)

Keywords: Finnish literature, Aino Kallas' oeuvre, archive research, The Bible and literature

This article deals with the unpublished manuscript „Bathseba” (1909) by Aino Kallas. According to former research, in particular to professor Kai Laitinen's works (1973 and 1995), this manuscript was considered as totally lost. In fact, in her letters to Kai Laitinen, Aino Kallas had personally convinced him of having destroyed the manuscript decades after writing it. However, the author of the article was lucky to find this „lost” manuscript in the Estonian Literary Museum, Tartu, Estonia, in February 2008. In fact, the copy of the manuscript had already been delivered to Finland, to the Finnish Literary Society, in 1984, but no one had checked the microfilm until now.

„Bathseba” is an exception in Kallas’ oeuvre: it is a verse drama, set in a biblical milieu. The play is based on the tale of Bathseba found in the Old Testament. It is a triangle story between King David, Uriah and his wife Bathseba (2 Sam. 11–12).

The main reason for not publishing „Bathseba” was a negative critique written by the author and director Jalmari Hahl. Hahl considered the use of biblical themes out-of-date and the wording of the play infelicitous.

The article evaluates the possible reasons for Hahl’s negative critique from today’s perspective. Considering the historical context, the use of biblical themes was quite popular at the turn of the 20th century. A comparison of „Bathseba” to Kallas’ published works reveals that Bathseba as the main character notably resembles the ambivalent female figures of Kallas’ later works, especially the heroines of the *Surmaava Eros* trilogy. Also, the conscious use of biblical pastiches, allusions and quotations in „Bathseba” are distinctive of Kallas’ published works. Using the means of current (inter)textual analysis, it is possible to discuss Kallas’ „failure” in „Bathseba”, and assess the significance of the work today.

Silja Vuorikuru (b. 1977), MA, University of Helsinki, PhD student in Finnish Literature, silja.vuorikuru@helsinki.fi